

Василюк В.І. Художня трансформація авторської біографії у літературний образ (за творчістю О. Гончара та І. Багряного) / Валентина Василюк // Літературознавчі студії. Випуск 6. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – С. 26-33.

У яскравому сузір’ї імен, назавжди закарбованих на скрижалях нашої національної культури, в один ряд можна поставити імена Олеся Терентійовича Гончара та Івана Павловича Багряного. Завдяки своїй творчості вони по праву ввійшли до когорти найвидатніших людей нації, стали гордістю українства. Цих справжніх майстрів слова відносять до особистостей, наділених вулканічною творчою енергетикою, яка завжди була світлою – у вищій мірі позитивною. Сказане набирає особливої ваги, коли звернутися до автобіографічних творів О. Гончара та І. Багряного, де кожному митцю вдалося вилити на папір те, що судилося пережити на власному досвіді, відчутти “зсередини”, пропустивши крізь своє серце й душу.

О.Т. Гончар зізнавався, що для нього завжди цікавіший письменник, у чиїх книжках вловлюється особиста доля автора – він згадував Т. Шевченка, О. Довженка, Л. Толстого, Екзюпері, Хемінгуей. Головне для нього: як осмислені автобіографічні події. О. Гончар був глибоко переконаний, що “у мистецькому творі людина ніколи не втаїть, яка вона є... Вся справа... у здатності співвіднести пережите з ідеалом і... в тому, наскільки збігаються його ідея та ідеал народу” [5, 260]. Творчі здобутки названих вище світочів вітчизняної та світової літератури були враховані О. Гончарем при написанні творів, у яких присутні елементи автобіографізму, та І. Багряним, чия біографія є невід’ємною складовою біографії українського народу.

Творча спадщина цих письменників є благодатним матеріалом для дослідження того, як відбувається художня трансформація авторської біографії у літературний образ. Спостереження над творами обох митців дають підстави говорити про наявність окремих рис спільності в художньому світі ідей О. Гончара та І. Багряного, у способах перенесення тих ідей у

мистецький твір, засобах їх втілення. Така подібність зумовлена, насамперед, своєрідністю показу естетичного ідеалу, який у творчості цих письменників поставав на конкретному змісті історії свого народу.

У цій статті автор робить спробу порівняльного аналізу художнього світу О. Гончара та І. Багряного. Предметом дослідження виступають автобіографічні твори цих письменників з метою виявлення спільних та відмінних особливостей у трансформації автобіографічного матеріалу у художній образ, який творить кожен митець.

О. Гончар та І. Багряний є митцями самобутнього образно-мистецького бачення світу. На долю кожного з них випали свої життєві та й по життєві випробування, багато з яких прочитуються у їхніх творах. О. Гончар заслужено й надійно увійшов до української літературної класики. Не так, на превеликий жаль, складалося з І. Багряним, котрий порівняно недавно став відомий широкому загалу.

Цікаві думки щодо нового прочитування та перепрочитування творів О. Гончара знаходимо в останніх дослідженнях і публікаціях А. Погрібного, В. Ковалю, М. Наєнка. На деякі з них спирається автор статті.

Повернення творів І. Багряного, як і його імені, до скарбниці української національної культури є примітною ознакою нашого часу. Великими досягненнями у галузі “багрянознавства” є дослідження О. Шугая, В. Яременка, А. Лисого, В. Усаня та ін. Але, на наш погляд, і в життєвій та творчій біографії цього письменника, і в літературознавчому аналізі його творів залишається немало “білих плям”, що й зумовлює актуальність розвідок у цьому напрямі та професійний інтерес дослідниці.

Аналізуючи творчу спадщину цих письменників, приходимо до висновку: хоча вони й не належали до одного покоління, проте однаково розуміли роль та завдання художньої літератури, високе покликання митця.

У жорстокий час розгортання репресій проти української інтелігенції І. Багряний, підтверджуючи свою незалежну світоглядну й естетичну позицію, у передмові до поеми “Ave Maria” заявляє: “Не іменуй мене поетом, друже

мій, бо поети нині – це категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати..., бо слово “поет” скорочено стало визначати: хамелеон, проститутка, спекулянт, авантюрист, ледар... Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею” [1, 104].

Дещо пізніше за І. Багряного О. Гончар свою стурбованість їх приводу становища в українській літературі передав такими словами: “Де ви – Симоненки, Тютюнники, Стуси? Замість вас рветься у літературу бездар вульгарна, криклива, циніки безсоромні... Скандаліст, рвач, літературний мафіозі рветься до того храму, де має панувати чистота!..” [8].

Прийшовши у літературу, О. Гончар продовжив сміливі новаторські пошуки своїх попередників, зокрема, і покоління “розстріляного відродження”, до якого належав також І. Багрянний, намагаючись усе своє життя вивільнитися з-під тягаря писати “як усі”. Він мав своє неповторне творче обличчя, хоч і сформувався О. Гончар як письменник соцреалістичний, бо соцреалістичним був і весь масив підцензурної літератури в радянській Україні. Тому слушною є думка А. Погрібного про те, що інакше О. Гончара “просто не існувало б, бо не переважаючий, а таки весь, до решти весь інтелект нації згинув би по гулагах, як цього вельми праглося режимові... Та й ... докоряти тому ж Гончареві (Яновському, Рильському, Малишкові, Сосюрі і т. д.), що вони писали, рахуючись з вимогами режиму, бо інакше означало б лише ув’язнення (...), було б настільки ж дивно, як і те, що хтось ставив би на карб Багряному, Осьмачці, Гуменній і т. д. те, що в роки війни вони обрали еміграційну долю” [10, 114-115].

Однією з найважливіших ідей, висунутих розвитком цивілізації. Є ідея визволення людини. Її блага, всебічного розвитку і щастя. Ця проблема постійно перебувала в центрі уваги О. Гончара та І. Багряного, у творчості яких відчувається своєрідність зображення людини ХХ століття.

Обидва письменники ставлять людину – свого сучасника – у виняткові обставини, у протиприродні для неї умови та випробовують її ними. Кожного

митця цікавить, що розкривається в людині за таких умов. Насамперед це стосується творів про війну. В О. Гончара вони великою мірою є автобіографічними, адже багато з того, що пережили герої “Прапорonosців”, “Людини і зброї”, “Циклону”, численних оповідань та новел, пережив на тяжких фронтових дорогах і майбутній письменник. Студбати́вець Гончар, що почав війну в надросянських кровопролитних боях, передав естафету мінометнику Гончару, що звільняв Європу.

На сторінках роману-трилогії “Прапорonosці” О. Гончар розкриває читачеві глибоку життєву правду, художньо трансформовану автором згідно із законами його стилю й поетики. Зовсім не зменшує цієї життєвої й історичної правдивості така деталь, як відсутність негативних персонажів або те, що герої твору, на думку деяких критиків, надзвичайно піднесені та незвичні.

Художній вимисел і документ у цьому творі – неподільне ціле. Письменницьке “я” Гончара виявляється як у загальній авторській позиції, так і в оцінках окремих персонажів, виражених в їх невласне-прямій і прямій мові. В уста персонажів роману письменник вкладає власні думки, і часто їх неможливо розрізнити, бо вчинки героїв, їх роздуми, мрії були близькі й зрозумілі О. Гончару. Однак хоч би якою значною була подібність автора до його героя, дистанція між ними існує, їх не можна цілком ототожнювати. Художньо трансформуючи сторінки власної біографії у літературний твір, О. Гончар майстерно перевтілюється у своїх персонажів, передавши їм власні емоції та настрої, світосприймання, тривоги й переживання. І саме в цьому перевтіленні, в умінні відчувати й думати саме так, як можуть думати й відчувати за складом свого характеру, за своїм становищем та внутрішнім світом обрані автором герої, виражається справжній письменницький талант.

Отже, в О. Гончара, як і в І. Багряного, не герої дивляться на світ очима автора, натомість автор через оповідача інтерпретує світ з позицій своїх героїв. Це підтверджує сказане у свій час Г. Флобером: “Художник у своєму

творінні повинен, подібно до Бога в природі, бути невидимим і всемогутнім: його треба всюди відчувати, але не бачити” [11, 164-165].

З незабутніх спогадів про перші дні війни народився роман “Людина і зброя”, який разом з “Циклоном” становить своєрідну роману діалогію. Головний герой твору Богдан Колосовський роздумує: “Є такий біль, що, мабуть, назавжди в душі запікається. Кровоточить – чого не торкнись...” [7,23]. Такий біль відомий також автору цього роману, адже, провівши аналогії між фактами біографії письменника і долями його героїв, можна говорити про подібність ряду ситуацій, котрі пережив сам автор і від яких “відштовхувався”, пишучи свій твір. Тому в кожному зі створених характерів можна знайти щось власне авторське, адже, за словами О. Гончара, художник творить своїх героїв - принаймні найвизначніших – за образом і подобою своєю.

Поставивши молоду людину – свого сучасника – в пекельні умови війни, Олесь Гончар продемонстрував те, як вона за жодних обставин не втрачала людської гідності і пам’ятала про своє покликання на землі. Художньо осмислюючи поведінку героїв за умови всенародного лихоліття, змальовуючи їх у любові до життя і в ненависті до війни, письменник з усією переконливістю утвердив величну ідею про незнищенність людини, її внутрішню стійкість. Послідовна реалізація цієї ідеї здійснюється в образах провідних персонажів творів.

Надзвичайною негасимою вірою в людину просякнута вся творчість Івана Багряного, домінуючою темою-ідеєю в якого є віра в те, що потворна радянська дійсність, пекло котрої він показав у своїх творах, не знищила й не знівечила людського й національного духу української людини. Вона, ця ідея, втілена в яскравих художніх образах головних героїв – молодих українців, людей героїчного характеру типу Григорія Многогрішного з “Тигроловів”, Андрія Чумака із “Саду Гетсиманського”, Максима Колота з роману “Людина біжить над прірвою”, штурмана Матяжа з “Morituri” , Петра та Ати з “Буйного вітру”. У цих літературних образах виявляються найкращі

риси живих сучасників І. Багряного і його самого, яких не позбавили гідності та віри в добро жорстокості реального життя. Це люди суворої долі й великого серця. Їхній шлях – це шлях терпіння, фізичних і духовних тортур; концетраки, конвеєри смерті, неймовірні страждання і небезпеки. Проходять вони цей шлях відважно й прямо, не зраджуючи тій життєвій позиції, яку відкрито за маніфестував сам автор у передмові до поеми *Ave Maria*: “Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ” [1, 104].

О. Шугай у своїх дослідженнях переконливо доводить, що головні образи І. Багрянний творив із самого себе, з власної біографії. Нелегкий життєвий досвід, на думку літературознавця, найбільше стимулював письменника у створенні національного героя, а згодом у романі “Людина біжить над прірвою” це оформилось у готову формулу: “герой нашого часу” [див.: 13, 415].

На думку дослідників, романи І. Багряного, написані в еміграції, продовжують і розвивають ті ж самі традиції української прози, які розвивалися в цей час у радянській Україні О. Гончарем, М. Стельмахом та іншими письменниками-класиками. І. Багрянний шукав к тому ж напрямі – доповнював відкриття “посейбічних” прозаїків тим, чого не сміли, не могли сказати вони, сказати вголос і недвозначно – зважаючи на обставини, в яких доводилося працювати радянським митцям. Тому національний аспект у його творчості є визначальним і надзвичайно яскраво оформленим, завдяки чому літературних героїв І. Багряного, як і самого автора, ми називаємо “лицарями української національної ідеї”.

У романі “Сад Гетсиманський” письменник наголосив: “Людина – це найвеличніша з усіх істот. Людина – найнещадніша з усіх істот. Людина – найпідліша з усіх істот. Як тяжко з цих трьох рубрик вибрати першу для доведення прикладом” [3, 247]. На доказ правомірності першої тези І. Багрянний кидає людину до вогненної пащі диявола, котрим була кривава тоталітарна система.

“Великим, вопіючим і страшним документом” назвав В. Винниченко роман “Сад Гетсиманський” [див.: 9, 1]. В основі своїй твір автобіографічний, написаний на підставі перебувань письменника у слідчих камерах Харківського НКВС і в тюрмі на Холодній Горі.

Саме ця Холодна Гора стала жахливою сторінкою біографії й О. Гончара, художньо трансформувавшись на сторінках “Циклону”. Випробувань, які випали на долю героїв твору в умовах неволі, довелося зазнати й Гончару, і протягом усього подальшого життя той фашистський полон висів над ним дамоклевим мечем.

Героям “Циклону” доводиться діяти в умовах концентраційного табору, в карликовій і водночас гігантській державі, де оголений дух людини змагався з кривавим багном. Через роздуми Богдана Колосовського автор розкриває високе духовне начало людини, що в найтяжчі лихоліття робило її вищою у двобої з ворогом: “Гадаєш, мабуть, що цілою системою заздальгідь вироблених засобів зумієш розтоптати мій дух, поступово перетворити мене в худобину, враба? А як же тоді з усім тим, що було? З поемою Дніпрогесу, і з багряними листям, що шелестіло нам у парках, і з тучею Тарасового чола?..” [7, 34].

О. Гончар та І. Багрянний не випадково часто звертаються до прийому внутрішнього монологу: це єдина форма ствердження особистості в умовах неволі. Герої О. Гончара доводять усьому світові та собі, що “...коли знайшлося в тобі щось таке, що перемогло спазми голоду, крик шлунку, - ти ще не звір, ти ще людина” [7, 30]. Таку внутрішню незруйнованість, незнищенність людини, органічно непридатної для існування в клітці, прагне втілити на екрані вже в мирний час інший герой твору – Сергій Танченко.

Проте коли у творі О. Гончара Холодна Гора є витвором фашистської жорстокості, то в І. Багряного вона постає одним з механізмів кривавої системи тоталітаризму, де міра тієї жорстокості аж ніяк не поступається гітлерівській, а інколи навіть перевищує її. На сторінках “Саду Гетсиманського” постає жахлива радянська в’язниця, дикі страхіття

“фабрики-кухні”, країни “єжовських рукавиць”, перебуваючи в яких людина перетворюється на ніщо. Власна “тюремна практика” змушувала І. Багряного мимоволі переходити в цьому творі на стиль мемуарний, а подекуди й документальний. Роман є гімном людській гідності на межі буття і смерті. Л. Череватенко висловив сміливу думку: “Сад Гетсиманський” – то, якщо хочете, соцреалізм, але соцреалізм з людським обличчям” [12, 318].

Для головного героя роману Андрія Чумака головна мета – не втратити в собі Людину серед справжнього пекла, не стати “діркою від бублика”, не визнає себе винуватим без вини. “Ліпше умерти раз, - думає він, - умерти гордо, з незламанною душею, аніж повзати на колінах і вмерти двічі – морально й фізично” [див.: 3, 244].

Аналогічну думку вкладає І. Багряний в уста героя роману “Тигролови” Григорія Многогрішного: “Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи!” [4, 14]. Ці рядки співзвучні з думками героя роману О. Гончара “Циклон” Сергія Танченка: “Рабство в будь-якій вигляді: чи табірне, чи з кийками... Чи найганебніша форма – рабство внутрішнє... Воно не для нього” (тобто Шаміля – В.В.) [7, 38].

Отже, на думку О. Гончара та І. Багряного, в реальному житті людину подолати неможливо, коли вона сповідує високі моральні принципи, відстоює національні ідеали.

Під час страшного лихоліття Другої світової війни літературні герої І. Багряного, як і сам автор, стоять перед вибором життєвої позиції: до якої з двох ворогуючих сторін приєднатися? І доходять до висновку: якщо вже вмирати, то лише за Україну. Ця величезна любов до рідної землі, бажання жити й боротися заради неї та готовність умерти привели І. Багряного в загоны УПА. У повісті “Огненне коло” письменник, правдиво відтворюючи історію свого народу, змалював ту частину українських воїнів, які вели двосторонню боротьбу за незалежність України.

У творах про війну О. Гончара нема згадки про воїнів УПА, однак не слід це ставити на карб письменникові, котрий, на думку А. Погрібного, міг

просто не знати у ті роки сутності цієї війни, спрямувавши увагу на той фронт, переживанням за який було сповнене все людство, тому головний акцент у нього був зосереджений на показу внеску України у порятування людства від гітлеризму [10, 119].

Усі літературознавці сходяться на думці, що у світовідчутті як О. Гончара, так і І. Багряного переважають ідеї консолідації та гуманізму. Звеличення людської індивідуальності, наголошення на самоцінності кожного людського життя червоною ниткою проходить у їхніх творах.

Ці самобутні митці в центрі своєї філософії ставлять любов. Для І. Багряного любов є найбільшою з усіх релігій. Максим Колот з роману “Людина біжить над прірвою” впевнений, що “...все минає і все проходить, але продовжується життя, джерело якого – любов...” [2, 292].

О. Гончар свій особливий талант до любові виплекав разом із ненавистю до всього, що людину принижує, здрібнює, нищить духовно. Тому від слів Юрія Брянського про красу вірності у “Прапороносцях” до роздумів Богдана Колосовського в “Людині і зброї”: “Любов якраз і дає нам силу, здатність переносити все [6, 274] до висловленого в “Циклоні”: “Творчість – це любов, найперше любов!.. Головне треба бути здатним любити” [7, 12] – бринить ця висока й чиста нота чи не в кожній книзі О. Гончара.

Єднає, споріднює творчість обох митців безмежна відданість світлу та чистоті. На думку О. Гончара, література без людини зі світлом у душі була б явно неповноцінною, а І. Багряний щиро вірив у те, що з брудною душею жити взагалі не можна [13, 373].

Щоб переконатися в істинності висловленого, слід лише зазирнути до літературної спадщини цих справжніх майстрів слова, значна частина котрої стала художньою трансформацією власної біографії у самобутні літературні образи.

Отже, порівнюючи тексти художніх творів О. Гончара та І. Багряного, які у своїй основі є автобіографічними, приходимо до висновків: О. Гончар

та І. Багряний трансформують життєву правду, сторінки чи фрагменти біографії у літературний твір згідно свого стилю й поетики. При цьому письменники створюють свій власний сюжетний час, майстерно абстрагуючись як від себе колишнього, так і від себе теперішнього.

До окремих спільних для обох митців засобів естетизації художнього твору, завдяки яким і відбувається таке абстрагування, слід віднести ліричні відступи, яскраві художні деталі, промовисту символіку, внутрішні монологи героїв, абстраговане об'єктивне ставлення до персонажів, майстерність словесної передачі психології дійових осіб, показ реальності через художні прийоми обрамлення, сну, галюцинацій тощо.

І. Багряний, до того ж, використовує такі сатиричні засоби естетизації, як гіпербола, гротеск, абсурд, іронія та самоіронія, сатиричний портрет (повість "Morituri", роман "Сад Гетсиманський" та ін.), завдяки чому його художні твори відзначаються неортодоксальністю та творчою розкутістю. Уведення таких специфічних прийомів зумовлене тим, що кожен автобіографічний твір цього митця є гнівним виразом кривавій системі тоталітаризму, що й вимагало обов'язкового використання сатирично-критичних засобів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багряний І. Золотий бумеранг. – К.: Рада, 1999. – 680 с.
2. Багряний І. Людина біжить над прірвою. – К.: Український письменник, 1992. – 320 с.
3. Багряний І. Сад Гетсиманський. – К.: Дніпро, 1992. – 528 с.
4. Багряний І. Тигролови. Огненне коло. – К.: Український письменник, 1996. – С. 5-232.
5. Гончар О. Чим живемо. – К.: Радянський письменник, 1991. – 382 с.
6. Гончар О. Людина і зброя // Гончар О. Твори: У 5 т. – К.: Дніпро, 1966. – Т. 4. – С. 5-308.
7. Гончар О. Циклон // Вітчизна. – 1970. - № 4. – С. 16-164.

8. Коваль В. Дорога до храму // Літературна Україна. – 1998. – 2 квітня.
9. Лист В.К. Винниченка до І. Багряного // Українські вісті. – 1961. – 2-9 квітня.
10. Погрібний А. Класики не зовсім за підручником. – К.: Школяр, 2000. – С. 113-131.
11. Флобер Г. Собрание починений: В 5 т. – М., 1956. – Т. 5.
12. Череватенко Д. “Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ” // Багряний І. Людина біжить над прірвою. – К.: Український письменник, 1992. – С. 293-319.
13. Шугай О. Іван Багряний або Через терни Гетсиманського саду. – К.: Рада, 1996. – 480 с.